

УДК 821.9

ЗАГОЛОВОК ЯК ЯВИЩЕ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ЖУРНАЛІСТСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Євграфова А.О.

Актуальність. Інтертекстуальність на сьогодні є активно розробляемою проблемою. Напрацювання Р. Барта, У. Еко, М. Бахтіна, Т. А. ван Дейка, Ю. Кристевої, Д.С. Ліхачова, Ю.М. Лотмана поповнюються дослідженнями сучасних науковців (В.А. Просалова, Е.Г. Шестакова), які розширюють класичні літературознавчі та лінгвістичні студії, що можуть бути екстрапольовані у сферу когнітивної лінгвістики та рецептивної естетики. На глі сучасних підходів кваліфікація заголовку як різновиду інтертекстуальності, на наш погляд, є небезпідставною і розширює й оновлює глобальний інтертекстуальний фрейм.

Мета. Наша стаття присвячена розгляду заголовку у „діалогічному зв’язку тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами” (О. Селіванова); робиться спроба виявити типи заголовків, що викликають більш глибоке розуміння тексту, яке пов’язане з культурною компетенцією читача.

Постановка проблеми. До виявів інтертекстуальності відносяться цитати (точні та приблизні), алюзії, ремінісценції, мандрівні сюжети, римейк, запозичення світоглядного способу естетичної фіксації світу, парадигматики асоціацій, синкретизм функціональних стилів і жанрів [5, с. 191]. Пропонується висвітлити заголовок в експресивно-апелятивній функції (назва умовна), яка показує ставлення автора до змісту, а також впливає на читача, психологічно готуючи в нього потрібне сприйняття, викликає в нього певну реакцію. „Сприйняття” та „реакція” обумовлені підготовленістю читача, наявністю в нього фонових знань, широкого читацького кругозору, мабуть, точніше – філологічного вишколу. Заголовки у вигляді крилатих слів, прецедентних текстів, трансформованих фразеологізмів, паремій, метафор, порівнянь, навіть стандартних кліше, стають таким феноменом, який зв’язує ці два явища – позатекстовий ряд і текст. Семантика заголовку, звичайно, спрощується або ускладнюється в залежності від естетичної підготовленості читача, яка дає йому можливість сприймати зміст у повному обсязі, спираючись на первинний текст, або осмислювати його поза цією традицією. Момент [розуміння й сприйняття] пов’язаний не з елементами системи мови (знаками), а пов’язаний з іншими текстами з особливими діалогічними (і діалектичними при віддаленні від автора) відносинами [3, с. 417]. Саме „діалогічні відносини” існують між „твором” і „текстом” (Р. Барт), для якого текст – це тісне сплетіння культурних кодів, про які автор навіть не здогадується і які його текст втягує цілком підсвідомо. За Бартом, „культурний код – це перспектива множинності цитувань, міраж, зітканий із множинних структур, і одиниці, утворені цим кодом, – це ніщо інше, як відголоски чогось такого, що вже було читане, бачене, зроблене, пережите; код – це слід цього „вже”. Відсплюючи до вже написаного, іншими словами,

до Книги (до книги культури, життя, життя як культури), він перетворює текст у каталог цієї Книги» (S/Z Seoul, 1970, P.28). Звичайно, мова тут йде про літературно-художній текст. Журналістський текст у даному випадку мало чим відрізняється від белетристичного: присуття і образність, і тропеїка, і стилістичні фігури – все це створює додаткову тональність, експресивність. Роль заголовку в цьому ракурсі досліджень підсилюється функцією створювати зв'язок між назвою і змістом, який має глибинний зв'язок із текстом-донором, першим текстом, який виступає підрунтям, посилює підсвідоме намагання встановити зв'язок з цим текстом, а разом з цим і позатекстовою основою, екстралінгвістичними факторами, історичними подіями, епохою – всього того, що існує тільки в дискурсі. Розуміння – не герменевтичне й не інтеграція – пов'язане саме із „засобом множинного зсуву, взаємонашарування, варіації елементів” [2, с. 417]. Метафоричний заголовок – цитата, аллюзія, ремінісценції виступають читацьким фреймом¹. Як приклад того, що натяк читачем не сприймається, може слугувати заголовок „І ти, БЮТ?” (Україна молода², 25 травня 2006 р. – № 10). На наш запит, чи викликає ця назва певні асоціації, студенти надали негативну відповідь. Пафос статті не був сприйнятий, в той час як заголовок містить декілька моментів, які закодовані в назві і створюють мовну гру. По-перше, тут задіяний фонетичний рівень: обігруються два слова – прізвище Брут та аббревіатура БЮТ, по-друге, повторюється синтаксична організація: в оригіналі „І ти, Брут?” і в тексті газети „І ти, БЮТ?”. По-третє, основний змістовий підтекст в обох прикладах абсолютно тотожний – це зрада, докір, розчарування, зневіра. Відсутність та розуміння як заголовку «І ти, БЮТ?», так і імпліцитного змісту статті свідчить про комунікативну нерівність адресата й адресанта. А відтак подвійний мовний код не спрацьовує: не відбувся перехід експліцитного способу вираження на імпліцитний зміст. Звичайно, нас цікавлять при розгляді проблеми не психолінгвістичні фактори несприйняття змісту статті (причини тут цілком очевидні!), а типи заголовків як конкретні елементи інтертекстуальності.

По-перше, поширеними як заголовки є аллюзії з натяком на текст канонічного письма. Це можливі майже не трансформовані тексти: „Покарання «блудному синові»” (Урядовий кур'єр, – 2 червня 2006 р. – № 102, – С. 3), частіше із зміненими компонентами, „Копайте – і вам відкриється” (УМ, – 3 червня 2006 р. – С.7), „Блудний чоловік повернувся” (УМ, – 1 червня 2006 р. – С.4), „Блудний чоловік «повертається?»” (УМ, – 26 травня 2006 р.).

По-друге, до інтертекстуальних заголовків включаємо „тексти в тексті” (Ю. Лотман), якими є ремінисценції як спогад про художній образ твору або запозичення автором художнього образу або будь-яких елементів „чужого” твору. Ці ремінисценції свідомо формують заголовки:

„Кайдани вдягніте!” (УМ, – 25 травня 2006 р. – С. 3). У Шевченка: „кайдани порвіте”. Зберігається близький зміст – заклик до боротьби. Але імператив „втягніте”

¹ Фрейм – структура, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості (пам'яті) людини або інтертекстуальної системи і призначена для ідентифікації нової ситуації, що базується на такому ситуативному шаблоні // Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. – К.: АртЕк, 1998. – 335 с. – С. 323.

² «Україна молода» – у подальшому УМ

може сприйматися як дія вдягати на когось або вдягати комусь. У цій двозначності й полягає інтрига статті.

Аналогічно як заголовок виступає відділена від тексту „популяризована” цитата: „Сплять кургани темні...” (УМ. – 27 червня 2006 р. – С. 7). Або: „Об’єднаймося ж, брати мої” (Урядовий кур’єр. – 25 травня 2006 р. – № 96. – С.24). Заголовок виражає ідею, основну думку статті. Визначені публіцистичним стилем, заголовки-заклики є емфазою й катафоричним прийомом номінації.

По-третє, серед інтертекстуальних типів заголовків слід назвати цитатні алюзії з точною атрибуцією. В заголовок винесено: „Лиш в праці варто і для праці жить” (УМ. – 24 травня 2006. – С. 8), у тексті статті подається повна строфа:

Лиш праця ржу зотре, що грудь з’їдає,
Лиш в праці мужа виробляєє сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила.
Лиш в праці варто і для праці жить. *Іван Франко*

По-четверте, імпліцитна цитатна алюзія не дає прямої вказівки на автора чи твір. Цитуються фрагменти відомих творів, так що асоціація з претекстом ніби зрозуміла сама по собі. Прикладом найпростішої форми звертання до ремінісценції може слугувати цитата, за якою безпомилково угадується рядок з пісні. Такий приклад дає стаття “Бджоли не мертві, а “загудуть” у Німеччині” (УМ. – 10 червня 2006 р. – С.11). Стаття виникає як імпровізація на задану тему. Цитую:

„І хай телеглядачів потішила репліка наставника збірної на 35-ій хвилині першого тайму, яка потрапила у кадр: “Мертві бджоли не гудуть”, все ж після перерви ми побачили цікаві командні дії, де були присутні і латиноамериканська техніка, і європейська жорсткість у єдиноборствах. <...> Тож Олег Володимирович чудово знає, що його бджоли не мертві, а загудуть, коли буде потрібно”.

По-п’яте, перезфразована цитата, яка має підвищене узнання.

„Народжуйте, чорнобриві” (УМ. – 24 травня 2006 – С. 3); „Я тебе породив, я тебе і продам” (УМ. – 31 травня 2006. – С. 12); „Історія Криму: забути не можна пам’ятати” (Урядовий кур’єр. – 8 червня 2006. – № 106. – С. 9); „Сім-сім, закрійся” (УМ. – 8 червня 2006. – № 103. – С. 8).

По-шосте, незакінчена цитата. Як приклад “Котилася торба...” (Урядовий кур’єр. – 25 травня 2006. – № 96. – С. 5). Саме так, словами з відомої дитячої промовки, назвали організатори унікальний фестиваль-конкурс дитячого фольклору. Можна здогадатися, що метою фестивалю було збереження та пропаганда дитячих ігор, забавлянок, закличок, лічилок, їх регіональних особливостей, діалектів, атрибутики та народних костюмів. Такий заголовок цілком очевидно дає проекцію на відтворення винесеної у назву дитячої промовки:

Котлася горба
 З високого горба,
 А в тій горбі
 Хліб-паляниця.
 Кому доведеться.
 Тому і жмуриться.

По-сьоме. Трансформована із включенням додаткових елементів назва літературного твору. Франкове “Борислав сміється” перефразоване у “Над ким Борислав сміятиметься...” (Урядовий кур’єр. – 26 травня 2006. – № 97. – С. 5). Виходячи із змісту статті, мешканцям Борислава залишається сміятися з самих себе. Описане колись Іваном Франком славне галицьке містечко в Прикарпатті стало відоме завдяки відкритим тут покладам нафти. Борислав часів Івана Франка уособлює в собі дух народу, потяг до волі, незламність.

Сьогоднішній Борислав – забуте Богом місто: “Ями на дорогах, облуплені непривітні будинки, чорні зиниці непрацюючих заводів, відсутність води в квартирах бориславців і велічезна калюжа посеред містечка – ця неприваблива картина відлякає будь-кого, не втішить ні дорослих, ні дітей сорокатищячного міста”.

„Літературні спогади”, просторові, часові, асоціативні та інші характеристики подій, що запам’яталися і репрезентуються у “нових” журналістських контекстах, звичайно, не просто поповнюють експресивні засоби, а модифікують семантику їхніх творів. Як правило, без свідомих запозичень цитатій не фіксується. Використані “тексти в тексті” на рівні заголовків, крім номінативної, інформативної, видільної, рекламної функцій, несуть в собі значний інтелектуальний потенціал, з одного боку, це авторський здобуток, з іншого – інтрига для читача. Таким чином формується “діалогічна єдність” (М. Бахтін) між автором і читачем. За різних засобів утворення інтертекстуальних зв’язків заголовки-алюзії, заголовки-ремінісценції, заголовки-цитати викликають інтерес до тексту, примушують читача прочитати матеріали і якнайшвидше відгукнутися на прочитане.

Заголовок літературно-художнього тексту як філологічна проблема обговорювалася у багатьох дослідженнях (І.В. Фоменко, Н.А. Фатеева, В.А. Кучеренко), значна кількість напрацьованих з цієї проблеми пов’язана з використанням так званих “крилатих заголовків” на газетних шпальтах (В.С. Мужев, В.Г. Костомаров, В.П. Вомперський). Є статті, де розглядаються заголовки, які потребують соціокультурного, соціолінгвістичного коментаря (В.А. Кухаренко). Заголовки як повноцінна одиниця рівня цілого тексту опрацьовується І.Р. Гальпериним.

Новий підхід до проблеми – заголовок з точки зору інтекстових та міжтекстових відношень (Ю.М. Лотман, П.Х. Тороп, Р.Д. Тименчик), зокрема відношень цитатії (С.В. Джанджакова). І, нарешті, заголовок в аспекті відношень інтекст/інтертекст дозволяє поставити питання про систему поетичної “трансфразеології” (В.П. Григор’єв) [6, с. 109].

Мабуть, у певному розумінні термін “трансфразеологія” синонімізується із терміном “інтертекстуальність”. Останній тлумачиться як “включення в текст або цілих інших текстів з іншим суб’єктом мовлення, або їхніх фрагментів у вигляді маркованих чи немаркованих, перетворених чи незмінених цитат, алюзій чи ремінісценцій” [1, с. 346].

Висновки. Нас цікавило це явище не стільки з точки зору його дефініцій, скільки в тому розумінні, як про нього пише Ю.М. Лотман: “Не можна побачити жодного факту,

якщо не існує системи їх відбору, як не можна дешифрувати текст, не знаючи коду” [4, с. 27]. Заголовок виступає саме тим кодом, який допомагає встановити істинний смисл твору, занурюючись в мегаконтекст світової культури.

Список літератури

1. Арнольд И. Семиотика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. ст. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. Ун-та. 1999. – 443 с.
2. Барт Р. От произведения к тексту // Р. Барт. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413-423.
3. Бахтин М. Проблема текста у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів: Літопис, 2001. – С. 416-422.
4. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста // Ю.М. Лотман. О поэтах и поэзии. – СПб.: „Искусство – СПб”, 1999. – С. 18-239.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
6. Фатеева Н.А. О лингвопоэтическом и семиотическом статусе заглавий стихотворных произведений (на материале русской поэзии ХХ в.) // Поэтика и стилистика 1988-1990. – М.: Наука, 1991. – С. 108-123.

Поступила до редакції 15.08.2006 р.